

Ивана Коматина

КРАЉ СТЕФАН УРОШ I ВЕЛИКИ И ЊЕГОВ ВЕК

Ивана Коматина **КРАЉ СТЕФАН УРОШ I ВЕЛИКИ И ЊЕГОВ ВЕК**

Историјски институт Београд

Ивана Коматина

**Краљ Стефан Урош I Велики
и његов век**

INSTITUTE OF HISTORY BELGRADE

Monographs
Volume 76

Ivana Komatina

**KING STEFAN UROŠ I THE GREAT
AND HIS TIMES**

Editor-in-chief
Aleksandar Rastović
Director of the Institute of History

Belgrade
2021

ИСТОРИЈСКИ ИНСТИТУТ БЕОГРАД

Посебна издања
књига 76

Ивана Коматина

**КРАЉ СТЕФАН УРОШ I ВЕЛИКИ
И ЊЕГОВ ВЕК**

Уредник
Александар Растовић
Директор Историјског института

Београд
2021

Рецензенти:

Академик Мирјана Живојиновић
(Српска академија наука и уметности)

проф. др Драган Војводић, дописни члан САНУ
(Филозофски факултет Београд)

др Срђан Рудић
(Историјски институт Београд)

Објављивање ове књиге финансијски је помогло
Министарство просвете, науке и технолошког развоја
Владе Републике Србије

Садржај

Предговор	7
Српске земље од нестанка царске до настанка српске круне	13
Пад Цариграда 1204. године и политичке промене	15
Краљевство и архиепископија	23
Брачне везе и наследници првог српског краља	31
Три брака Стефана Немањића	33
Три наследника: Радослав, Владислав и Урош	39
Урошеви претходници	49
Краљ Радослав	51
Краљ Владислав	63
Стефан Урош – Nomen est omen	73
О значењу и историји имена Стефан Урош	75
Долазак на власт Стефана Уроша I	87
Србија и њени (не)суседи око 1240.	89
Сребрни краљ	103
<i>У лето 6751. за царства благовернога цара кир Калојована грчкога: успон Никеје</i>	106
Краљ Стефан Урош I у вртлогу европске политике	113
Брак с Јеленом Анжујском	115
Православци и римокатолици – <i>господин краљ Урош је нама папа</i>	139
<i>У лето 6762. за царства благовернога цара грчкога кир Калојована: српски краљ и византијски цар</i>	151
Политика и црква у односима са Дубровником, Бугарском и Угарском	159

Предвечерје византијске обнове	176
Битка код Пелагоније и обнова Византијског царства	188
Сви краљеви људи	196
Владавина Стефана Уроша I након обнове Византијског царства	213
Заробљеник и „вазал“ угарског краља	215
Сопоћани – <i>Рашки на извору</i>	231
Пријатељ и савезник сицилијанског краља	241
Римокатолици и православци – <i>Лионска унија</i>	250
Ех usus est – рат са Дубровником	257
Побуна првенца у земљи званој Гацко – прогонство и смрт	269
Урошеви наследници	281
Подела земље: Драгутин, Јелена и Милутин	283
Краљ све Српске земље и Поморске	291
Писани извори	293
Фреске	297
Печати	301
Новац	305
Велики – заслужени епитет?	306
Прилози (владари, архиепископи, патријарси и папе)	313
Summary	321
Библиографија	337
Списак карата	377
Списак илустрација	378
Именски регистар	379
Географски регистар	394
Белешка о аутору	403

Предговор

Владари и чланови дома Немањића ступили су на историјску позорницу пре скоро девет векова. Оснивач династије Стефан Немања и његови непосредни потомци владали су средњовековном српском државом од XII до XIV века, пуних 205 година, а њихова властела и даљи сродници држали су српски престо још 88 година, колико је након битке на Марици требало Османлијама да освоје и овладају српским краљевством и деспотовином. Наредна четири века српски народ и њихове вође подредили су тежњи за обновом државности, у којој су успели захваљујући борби, дипломатији и сећању на некадашње *Српско царство* јер, како се то с поносом истицало током револуционарног XIX века, државни живот Срба стајао је „под заштитом светог права историческог”.

Сећање на средњовековне владаре и јунаке у време мрачног доба турске владавине у народу одржавало се пре свега захваљујући епици док су историјски извори како писани тако и материјални уништавани што намером туђина што сопственим немаром. Развој критичке историографије у XIX донео је и нови однос према историјским изворима не само у погледу чувања и бриге већ и у разумевању чињеница које доносе. У том периоду настале су и прве значајне синтезе о историји српског народа, решена су бројна „спорна питања” и проблематизована она за која се узимало да су коначна. Почетком XX века појављују се и прве биографије Немањића: Стефана Немање, Стефана Првовенчаног и Св. Саве, краља Уроша, краља Драгутина, краља Милутина и цара Душана, које је написао уважени историчар Станоје Станојевић. Но, без обзира на атрактивност тог жанра и упркос неговању сећања на српске владаре и значајне црквене великодостојнике и њихово величање у јавном дискурсу Срба, тек пред крај XX и почетком XXI века настале су прве научне биографије српских средњовековних владара. Недавно је у свом раду *Биографије у српској историографији* Мира Радојевић указала на то колико је тај жанр значајан, али запостављен у новијој историји Срба, а оскудност и неочуваност историјске грађе заправо представљају главни камен спотицања, те и уколико се истраживач упусти у наизглед једноставнији приступ, убрзо схвата да он представља прави подвиг. Недостатак грађе, али и мотрење на непристрасност према делима и

поступцима личности с којом се истраживач у вишегодишњем периоду свакодневно сусреће представљају главни изазов. Ипак, нова издања извора као и чињеница да је методологија истраживања историјских извора узнатрговала утицали су на поновно буђење интересовања за биографски жанр, које, да подсетимо, у светској историографији непрестано расте. С тим у вези проматрајући историју средњовековне Србије и југоисточне Европе у XIII веку, уз податак да је биографија краља Уроша написана пре више од осамдесет година, тачније 1935. године, вештим пером поменутог професора Станоја Станојевића, али без критичког апарата, били смо подстакнути да приступимо новом истраживачком задатку. Већ на самом почетку, још на ступњу хеуристике, увидели смо да биографију у којој се пре свега, у складу са жанром, очекује печат приватности личности коју проучавамо на основу сачуваних извора, није могуће саставити. Ипак, тај „мањак“ личних биографских податка готово је неосетан уколико желимо да упознамо политичко деловање владара, у нашем случају краља Уроша I, проблеме с којима се сусретао, однос према другим значајним личностима епохе, као и духовној и културној клими периода у ком је деловао, односно ако, према мишљењу Леона Халкина, желимо да упознамо и докучимо живот личности у њеној средини, писање биографије краља Уроша постаје далеко извесније и реалније. Управо због посматрања живота и деловања краља Уроша пре свега кроз политичка дешавања у средњовековној Европи и Србији, монографија је насловљена *Краљ Стефан Урош I Велики и његов век*.

Како биографију краља Уроша чини пре свега његово деловање у времену у ком је живео, за доњу хронолошку границу одабрана је 1204. година, када је Цариград пао у руке крсташа, што је пре свега условило крупне промене у тадашњој екумени, али је и убрзало бројне процесе у средњовековној Србији, која се за нешто више од деценију од те важне историјске прекретнице уздигла до ранга краљевства и стекла црквену аутокефалност. У таквој Србији рођен је краљ Урош, који, иако је наследио престо тек након старије браће, готово тридесет пет година суверено је владао српским и поморским земљама. Прилично дугу владавину нису обележиле територијалне промене, освајања, ратови, али јесте дипломатија. Будући да се некадашње Византијско царство расцепкало на низ грчких и латинских држава што је условило и бројне црквене промене, бурни период, праћен жељом великог броја држава да буду наследнице некадашњег Царства, Урош је искористио за јачање и развој српских земаља. У том контексту проучавали смо његов брак с Јеленом Анжујском, однос са Никејским царством, Епирском државом, Бугарским царством и северним суседом – Угарским краљевством, али и са сицилијанским краљевима, рођацима његове жене. За горњу хронолошку границу одабрана је 1282, односно сумарно су приказани

догађаји након Урошеве смене с власти (1276) и смрти (1277) у обиму у ком су се видели одједице његове некадашње владавине.

Извори којима смо се служили при писању монографије нису онолико бројни колико би истраживач желео, али су разноврсни по питању врсте, што пажљивом критиком додатно обогаћује истраживање и његове резултате, без обзира на то што су неки међу њима првог или другог реда, примарни или секундарни.

При писању монографије коришћени су домаћи извори, византијски, али и они западне провенијенције. Дипломатичка грађа коришћена је најчешће из значајних збирки које су настале трудом домаћих и страних научних делатника, попут *Зборника средњовековних ћириличких повеља и писам Србије, Босне и Дубровника* и *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, затим *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* Тадије Смичикласа, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* Ђерђа Фејера, као и едиције Августина Тајнера, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia* и *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Папске повеље, акта охридских архиепископа увек су доносили значајне појединости, а осим бројне дипломатичке грађе, незаобилазни су и наративни извори. Пре свега српска средњовековна житија, која су писали краљ – историчар Стефан Првовенчани, Св. Сава, Доментијан и Теодосије, па све до *Живота краљева и архиепископа српских*, односно *Даниловог зборника*, који представља корпус житија српских владара и архиепископа које су писали архиепископ Данило II (1324–1337) и његови настављачи. Од неизмерног значаја за истраживање наше теме су житија краљева Уроша и Драгутина, краљице Јелене Анжујске, краља Милутина, архиепископа Арсенија I, Јоаникија I, које је саставио сâм Данило II, али и архиепископа Саве II, које је саставио један од Данилових настављача. Што се тиче *Житија краља Уроша*, важно је истаћи да је оно заправо било саставни део *Житија краља Драгутина* у оригиналној, тј. првобитној верзији, коју је написао архиепископ Данило II. Сматра се да су га приликом састављања *Даниловог зборника* настављачи поделили на два дела, тј. на *Житије краља Уроша* и *Житије краља Драгутина*, када су оба дела добила и посебне реторске уводе.

Збирке настале заслугом Љубомира Стојановића *Стари српски родослови и летописи*, и *Стари српски записи и натписи*, биле су од великог значаја при истраживању. Када је било потребно сагледати спољнополитичке прилике у време краља Уроша I, византијски писци Георгије Акрополит и његово дело *Историја*, као и списи нешто познијих писаца Георгија Пахимера и Нићифора Григоре били су незаобилазни, а уз њих и *Морејска хроника*, извор из крсташке средине, који је помогао разумевање одсудне битке код Пелагоније. Посебну драж и лепоту истраживачком поступку дали су проматрање материјалних остатака

монументалних задужбина краља Уроша – Сопоћана и Градца, и сфрагистички и нумизматички материјал који му се приписују. Што се тиче литературе, осим пионирских радова Станоја Станојевића о краљу Урошу, коришћени су бројни зборници радова посвећених Стефану Немањи, Сави Немањићу, Стефану Првовенчаном, архиепископу Данилу II, као и веома значајне синтезе Смиље Марјановић-Душанић, Данице Поповић и Ђорђа Бубала. За важна питања из поља историје уметности, осим зборника посвећених нашим манастирима Студеници и Милешеву, монографије и радови Светозара Радојчића, Војислава Ј. Ђурића и Драгана Војводића пружиле су нам много одговора и дословно су навеле једног историчара да буде заљубљеник у прочавање тог сегмента српског наслеђа.

Све побројано представља само део грађе коришћене при писању монографије *Краљ Стефан Урош I Велики и његов век*, и она је, у складу с научном методологијом, подвргнута критици, а све ради добијања потпуније слике о животу, деловању и добу краља Уроша I.

Што се тиче препрека при писању овог дела које је с нама дуго делило свакодневицу, будући да су извори били доступни и објављени, најтеже нам је пало када при њиховој интерпретацији нисмо могли да пружимо прецизан хронолошки податак о неком догађају или изричит суд, већ смо уз тумачење извора увек додавали речи можда, вероватно, чини се, али ако нам је допуштено заклонићемо се иза тога да је задатак историчара да буде што ближи истини на основу чињеница, а не да због лакше разумљивости догађаја понуди реконструкцију која није поуздана.

Краљ Урош је једини Немањић и први српски владар коме је још у средњем веку додељен епитет *Велики*. Тај атрибут уједно нас је и усмерио ка истраживању разлога због којег га је добио, будући да се из ранијих сазнања о краљу Урошу нама није назирао тачан разлог, али су извори јасно указали на то да је он и више него заслужен и оправдан, те се може рећи да је ближе упознавање краљевог живота и деловања од суштинске важности за разумевање рода Немањића, и то како Урошевих претходника тако и потомака.

Неопходно је истаћи да је велико задовољство обележило рад на књизи *Краљ Стефан Урош I Велики и његов век* између осталог захваљујући колегама које су умногоме допринеле да она угледа светлост дана. Стога, рецензентима, академику Мирјани Живојиновић, затим професору Филозофског факултета у Београду и дописном члану САНУ др Драгану Војводићу и др Срђану Рудићу, научном саветнику Историјског института, дугујем неизмерну захвалност на свим саветима, сугестијама и примедбама. Посебно сам захвална и проф. др Ђорђу Бубалу, као и др Милошу Ивановићу, с којима су разговори о времену краља Уроша, али и уопштено на тему средњовековља увек били инспиративни и драгоцени. Желим да захвалим и проф. др Небојши Порчићу и проф. др

Драгану Војводићу на несебичној помоћи при набављању илустративног материјала и нарочито Фонду Благо који ми је највећи део њих уступио. Архимандриту Студенице Тихону (Ракићевићу) благодарим на помоћи за прибављање тешко доступних издања извора, али и на духовној благодети коју негује и дели у нашој научној средини.

И овог пута, као и при објављивању претходне књиге, управа Историјског института радо је прихватила моју жељу да рукопис буде објављен у оквиру едиције посебних издања тог института, а пријатно окружење и добри обичаји које негују запослени у Институту додатно су олакшали у неким тренуцима захтеван истраживачки посао.

Мојој породици, извору мог осмеха и моје енергије, с љубављу посвећујем ово дело.